

**ALISHER NAVOIYNING O'ZBEK VA FORS TILIDA YARATGAN
SHE'RIY MEROSI.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10464072>

Bohodirjon Sobirov

Farg'ona davlat universiteti

San'atshunoslik fakulteti

Musiqa ta'lim va madaniyat kafedrası

katta o'qituvchisi.

ANNOTATSIYA

Maqolada Alisher Navoiyning barcha lirik janrlarga oid she'rlari yuksak mahorat bilan yozilganligi, u inson manfaatlariga, uning e'tiqodini mustahkamlashga, ruhini sog'lomlashtirishga xizmat qiladigan. Uning falsafiy, axloqiy mazmundagi hayot nafasi ufurib turgan har bir she'ri bu janrning o'lmas namunalar ekanligi to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar

Hazoyin ul-maoniy, G'aroyib us-sig'ar, Navodir ush-shabob, Badoe' ul-vasat, Favoyid ul-kibar, Badoe' ul-bidoya, .Navodir un-nihoya.

АННОТАЦИЯ

в статье отмечается, что стихи Алишера Навои, относящиеся ко всем лирическим жанрам, написаны с высоким мастерством, которое служит интересам человека, укреплению его веры, оздоровлению его души. Каждое его стихотворение философского, нравоучительного содержания, дышащее дыханием жизни, было задумано как бессмертные образцы этого жанра.

Ключевые слова

хазайин уль-Маони, странный ус-сигар, Навадир уш-Шабаб, бадое уль-Васат, фавойд уль-Кибар, бадое уль-бидойя, Навадир мука-конец.

ANNOTATION

in the article, Alisher Navois poems of all lyrical genres are written with high skill, which serve the interests of a person, to strengthen his faith, to restore his soul to health. It has been suggested that every poem in which the breath of life in a philosophical, moral context blows is immortal examples of the genre.

Keywords

Khazayin ul-maaniyy, ghastrly us-sigar, Nawadir ush-Shabab, Badoe ul-Wasat, Favoyid ul-kibar, Badoe ul-bidoya, Grandson on-nihaya.

Kirish

Maqolada Alisher Navoiyning o'zbek tilida yaratgan she'riy merosi asosan «Xazoyin ul-maoniy» devoniga jamlanganligi, unda asar 4 qismdan iborat bo'lib uning Devonning birinchi qismiga «G'aroyib us-sig'ar» («Bolalik g'aroyibotlari»), ikkinchi qismiga «Navodir ush-shabob» («Yigitlik nodirotlari»), uchinchi qismiga «Badoe' ul-vasat» («O'rta yosh badialari») va nihoyat, to'rtinchi qismiga «Favoyid ul-kibar» («Keksalik foydalari») degan nomlar berildi. «Xazoyin ul-maoniy» inson bolasining murakkab va yuksak tafakkuri hamda behisob his-tuyg'ulari bilan bog'liq minglarcha she'r va o'nlarcha she'r turlarini o'z ichiga olgan majmua bo'lib, Sharq adabiyoti tarixida noyob hodisadir. Bu xil majmua Alisher Navoiyga qadar Amir Xisrav Dehlaviy tomonidagina tuzilgan. Ushbu devonga kirgan minglarcha she'rlarni Alisher Navoiy butun umri davomida turli sharoitlarda, har xil sabablar bilan yozgan bo'lib, ular shoir hayoti va u yashagan davr bilan sonsiz-sanoqsiz iplar orqali bog'langan. Alisher Navoiy «Xazoyin ul-maoniy» ga qadar «Ilk devon», «Badoe' ul-bidoya», «Navodir un-nihoya» devonlarini tuzgan. «Xazoyin ul-maoniy» ana shu 3 devonga kirgan hamda «Navodir ul-nihoya» tuzilgandan keyin yozilgan she'rlar asosida yuzaga kelganligi bayon etiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlari

Alisher Navoiyda keksalik chog'larida barcha she'rlarini yig'ib, xronologik tartibda 4 devon tuzish g'oyasi bo'lgan. Biroq «Xazoyin ul-maoniy»ni tuzishda muharrirlik vazifasini bajargan Husayn Boyqaro bu g'oyani qo'llab-quvvatlamagan ko'rinadi. Uning «G'aroyib us-sig'ar» devoni bolalik mashqlaridan, «Navodir ush-shabob» yigitlik she'rlaridagina iborat bo'lmay, bu boshlang'ich devonlarda shoirning keyingi davr she'riy mo'jizalaridan ham namunalar borki, Husayn Boyqaro shuni ma'qul ko'rgan. Shu sababdan «Xazoyin ul-maoniy» tarkibidagi 4 devon nomining mazmunini shartli ma'noda tushunish, bunda she'rlar ko'p holda aralash holda joylashtirilganini nazardan qochirmaslik zarur.

«Xazoyin ul-maoniy»dagi 4 devonning har birida 650 tadan 2600 g'azal, umuman 4 devonda 210 qit'a, 133 ruboiy, 86 fard, 52 muammo, 13 tuyuq, 10 muxammas, 10 chiston, 5 musaddas, 4 tarje'band, 4 mustazod, 1 musamman, 1 tarkibband, 1 qasida, 1 masnaviy, 1 soqiynoma mavjud bo'lib, Sharq she'riyatining 16 turi namoyondir.

Alisher Navoiyning muhabbat va bu bilan bog'liq tug'yonlari, xususan g'azallari uning yigitlik davrida yozilgan. Bunga uning «Ilk devoni»ga kiritilgan, xalq orasida «Qaro ko'zum», «Kelmadi» («Munojot») nomlari bilan mashhur bo'lgan va kuylanadigan g'azallari yaxshi misol bo'la oladi. Bu kabi she'rlarida shoir pok va yuksak ishqiy kechinmalarni baland ehtiros va falsafiylik bilan ifodalab bera olgan.

Uning «Topmadim» radifli g'azali ham shu davrda, aniqrog'i, Mashhaddan Hirotda qaytib, shaxsiy turmushini izga solish taraddudida yurganda, lekin uning moddiy jihatdan nochor ahvoldaligi tufayli oila qurishi qiyinlashgan, Sulton Abu Said esa uni ta'qib qilgan paytda yozilgan bo'lib, uning har bayti yurakni tirnaydi. Alisher Navoiyning ishqiy she'rlarini faqat bir sub'ektga qaratilgan, deyish qiyin. U hayotga keng nigoh bilan qarab, barcha go'zalliklarni nazokatli tuyg'ularni qadrlagan, noyob so'z va iboralar bilan qalbdan ifodalay bilgan. Lekin hayot qiyinchiliklari va ziddiyatlari orqasida o'z orzu-umidlariga etisha olmagan shoir o'zining insoniy norozilik tuyg'ularini olovli she'riy satrlarda bayon etadi.

Alisher Navoiyning ishq bilan bog'liq tasvirlari rang-barang va boy bo'lib, biz unda inson hayoti va holatining cheksiz ko'p qirralarini - shodlikni ham, xafachilikni ham, takrorlanmaydigan lahzalarni ham, har kun, har soatda yuz beruvchi ko'ngilsizliklarni ham ko'ramiz. Zotan o'zbek she'riyatida inson dardi va hasratlarini, o'z sevgilisiga talpinishlarini Navoiydan o'tkazib ifodalagan shoirni topish qiyin. Alisher Navoiyning ishqiy mavzuda yozgan she'rlarining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri shundaki, ulardagi ko'p g'oya va timsollar, tasviriy detallar an'anaviy xarakterga ega.

Shu bilan birga ishq va ishqiy obrazlar talqinida ham boshqa mumtoz ijodkorlar kabi Alisher Navoiy ramziylikka ko'p o'rin beradi. «Yor» - bu dunyo go'zaligina emas, uningcha, bu - butun borliqni yaratgan va hamma narsani harakatga keltirib turgan Alloh hamdir. Shoir o'zining tasavvufiy she'rlarida yorning qoshi, ko'zi, zulfi, sochi (va h.k.) deganda Allohning kuch-qudrati, mehri, oliy darajadagi go'zalliklarini ko'zda tutadi. Alisher Navoiyning barcha lirik janrlarga oid she'rlari yuksak mahorat bilan yozilgan bo'lib, inson manfaatlariga, uning e'tiqodini mustahkamlashga, ruhini sog'lomlashtirishga xizmat qiladi. Uning falsafiy, axloqiy mazmundagi hayot nafasi ufurib turgan har bir she'ri bu janrning o'lmas namunalaridir.

Ulug' shoir ijodining shoh asari «Xamsa» 5 dostonidan iborat. Bular «Hayrat ul-abror» («Yaxshilar hayrati»), «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Sab'ayi sayyor» («Etti sayyora»), «Saddi Iskandariy» («Iskandar devori») dostonlaridir. Fors adabiyotidagi xamsachilikka javob sifatida o'zbek tilida birinchi marotaba yaratilgan Alisher Navoiy «Xamsa»si bu tilning cheksiz imkoniyatlarini amalda isbot etdi. 52 ming misradan iborat bu beshlik 15-asr islom tafakkurining borliq va tabiat, inson va jamiyat, axloq va kamolot haqidagi o'ziga xos qomusi edi. Shoir voqealarni qadim Sharq tarixining Xusrav, Bahrom, Iskandar kabi nomlari afsonalar bilan chulg'angan shaxslar, Layli va Majnun kabi oshiqlar hayotidan oldi. Ularga yangi mazmun berdi, turkona ruh kiritdi. Davrning dardli masalalarini, avlodlarning orzu va armonlarini ko'tarib chiqdi. «Xamsa» zamondoshlariga

nihoyatda zo'r ta'sir ko'rsatdi. Abdurahmon Jomiy uni hayajon bilan olqishladi. Sulton Husayn esa shoirni o'zining oq otiga mindirib, jilovdorlik qildi.

«Lison ut-tayr» - Alisher Navoiyning so'nggi dostoni «Xamsa»dan 14 yil keyin - 1498-99 yilda yaratilgan. Bu asarini shoir «Foniy» taxallusi bilan yozgan. Chunki bu davrda uning hayoti keksalikka yuz o'g'irgan, aniqrog'i, bu dunyosidan ko'proq u dunyosini o'ylay boshlagan edi. Mazkur asar bolaligida sevib o'qigani - Farididdin Attorning «Mantiq ut-tayr» («Qushlar tili») dostoniga javob tarzida, shoirning o'z ta'biri bilan aytganda, «tarjima rasmi bila» yuzaga keltirgan she'riy mo'jizasi edi. «Lison ut-tayr» aruzning ramali musaddasi maqsur (foilotun - foilotun - foilon) vaznida yozilgan bo'lib, 3598 baytdan iborat. Dostondagi bosh g'oya, bosh muammo tasavvufdagi imon, e'tiqod va ma'naviyat masalalaridir. Alisher Navoiyning niyati oddiy insonlarga insoniylikning ilohiy mohiyatini tushuntirib berish, ularni og'ir sinovlardan o'tkazib, komil inson darajasida ko'rish. Shoir asarda qushlar timsolida tasavvuf yo'liga kirgan va Allohni ko'rishga, unga etishishga astoydil kirishgan xudojo'y insonlarni tasvirlashga intilgan. Hudhud degan qush nomidan so'ylangan yuzlarcha hikoyalar tasavvufiy mazmunda bo'lib, ular hammasi hayotiy, biri biridan qiziqarli. Qushlarning rang-barang timsollari orqali Alisher Navoiy o'zining tasavvuf ta'limoti bilan bog'liq g'oyalarini, Allohning hamma narsaning tashqarisida emas, balki ichida, o'zida ekanini ko'rsatish va isbotlashga harakat qiladi. Insonning ulug'vorligini majoziy uslub bilan, ta'sirli qilib, real ijtimoiy, axloqiy hodisalar ila bog'lab tasvirlagan. Tasavvufning vaxdat ul-vujud nazariyasi ham shu tarzda o'zining badiiy in'ikosini topgan. Bu bilan Navoiy tasavvuf g'oyalarini keng kitobxonlar ommasiga badiiy kurkam va jonli etkazishda oliy darajada san'atkorlik ko'rsatgan.

Alisher Navoiy butun hayoti davomida o'zbek tili bilan bir qatorda forsiy tilda ham ijod qilib, barakali meros yaratdi. Uning bu tildagi she'rlari 1490-yillarning o'rtalarida, Eron olimi Yusuf Sheroziy taxminicha, 1495-1500 yillar orasida muallif tomonidan devon holiga keltirilgan va «Devoni Foniy» nomi bilan mashhur. Mazkur devoni 1963 yilda Tehronda, 1965 yilda Toshkentda, 1993 yilda Dushanbada nashr etilgan. ¹O'zbek olimi Sulaymonov tavsifi bo'yicha, «Devoni Foniy»da, «Debocha»dan tashqari, 7 qasida, 554 g'azal, 1 musaddas, 1 marsiya, 72 qita, 73 ruboiy, 16 tarix, 373 muammo, 9 lug'z bor. «Devoni Foniy»dagi g'azallarning aksariyati mashhur fors shoirlari she'rlariga tatabbulardan iborat. Jumladan Jomiyning 52, Hofiz Sheroziyning 237, Xisrav Dehlaviyning 33, Sa'diy Sheroziyning 25, Mavlono Kotibiyning 5, Shohiy Sabzavoriyning 5, Kamol Xo'jandiyning 4 va boshqa g'azaliga tatabbu bog'langan. Alisher Navoiy fors tilida yozgan original g'azallariga «Muxtara», «Ixtiro» deb sarlavha qo'ygan bo'lib, ularning soni 50 dan ortiq.

Alisher Navoiy o'zining forsiy qasidalaridan alohida to'plamlar ham tuzgan bo'lib, ularning biri «Sittai zaruriya» («Olti zarurat»), ikkinchisi «Fusuli arbaa» («To'rt fasl») deb ataladi. «Sittai zaruriya» to'plamiga 6 qasida kiritilgan bo'lib, ularni Xisrav Dehlaviy, Jomiy, Anvari, Haqoniy, Solmon Sovajiy va boshqa qasidavislar ta'sirida yaratgan. U davrlarda shoirning she'riy mahorati ko'p vaqt qasida yozish bilan belgilanganini hisobga olsak, Alisher Navoiyning ham qasidavislik salohiyati yuqori bo'lgan. Alisher Navoiyning «Fasuli arbaa»

to'plamiga 4 qasidasi kiritilgan bo'lib, ulardan «Bahor» 57 baytdan, «Saraton» 71

¹H.Sulaymonov. Navoiy Alisher. Xazoyinul maoniy / Ilmiy-tanqidiy tekst asosida nashrga tayyorlovchi 4jildlik. 1-4-jildlar. - Toshkent: Fan, 1959 - 1960.

to'plamiga 4 qasidasi kiritilgan bo'lib, ulardan «Bahor» 57 baytdan, «Saraton» 71

baytdan, «Xazon» 33 baytdan, «Day» 70 baytdan iborat. Ularda yilning 4 fasli - bahor, yoz, kuz va qish, bu fasllardan har birining o'ziga xos go'zalligi zavq bilan tasvirlangan va to'rttalovi ham zamon podshohi - Sulton Husayn Boyqaroni podshoh va shaxs, yaxshi dust va yaxshi inson sifatida vasf etishga bag'ishlangan. Umuman, Alisher Navoiy o'zining forsiy tildagi asarlari bilan zamondoshlarining, birinchi navbatda, Jomiyning yuqori tahsiniga sazovor bo'lgan va fors-tojik adabiyoti, xususan she'riyati rivojiga munosib hissasini qo'sha olgan.

Alisher Navoiy shoir bo'lish bilan birga o'z davrining ulug' olimi, mutafakkiri ham edi. Navoiysiz bu davr fani va madaniyati taraqqiyotini tasavvur etish qiyin. Alisher Navoiy ilmiy tadqiqotlari va izlanishlarining katta qismi, tabiiyki, til va adabiyot masalalari bilan bog'langan. Shu ma'noda «Majolis un-nafois» tazkirasini yaratish bilan Alisher Navoiy o'z davri adabiyotiga, uning ijodkorlariga o'ziga xos haykal o'rnatdi. Unda o'zbek va forsiy tillarda ijod qilgan 359 shoirning hayoti va yozgan asarlari haqida noyob ma'lumotlar berilgan, bu ijodkorlarning yutuklari va kamchiliklari, o'ziga xos xususiyatlari ko'rsatilgan.

Alisher Navoiyning «Xamsat ul-mutahayyirin», «Holoti Sayyid Hasan Ardasher», «Holoti Pahlavon Muhammad» asarlari «Majolis un-nafois»ning davomiday bo'lib, bu davr adabiyoti, fani va madaniyatining yirik namoyandalari hayotini o'rganishda eng qimmatli manbalardir. Bu asarlar badiiy-tasavvuf adabiyotining manoqib (yoki manqaba) janriga tegishli bo'lib, uslubining samimiyligi bilan ajralib turadi.

Alisher Navoiyning katta adabiy va tarixiy ahamiyatga ega «Munshaot» asari uning turkiy tilda o'z zamondoshlari - podshohlar va shahzodalar, ilm va adabiyot axdlari bilan olib borgan yozishmalari majmuidan iborat, maktub janrining mukammal namunalari sanaladi. Maktublarning miqdori turli qo'lyozmalarda

turlicha, bir-birini to'ldiradi. Alisher Navoiy o'zining forsiy maktublarini ham yig'ib, «Munshaot» tuzgan. Biroq u bizgacha etib kelmagan.

Alisher Navoiyning eng muhim asarlaridan biri «Vaqfiya» bo'lib, bir qarashda, shoir va buyuk davlat arbobining o'zi qurgan imoratlariga vaqfi, ya'ni rasmiy hujjatidek ko'rinsa ham, aslida unda Sulton Husayn Boyqaro davri davlat tizimi, Alisher Navoiyning bu davlatni boshqarishdagi o'rni, uning tarjimai holi, ijtimoiy-siyosiy va axloqiy qarashlari katta bilimdonlik va aniqlik bilan yoritilgan. Shuning uchun ham navoiyshunoslikda bu asarga Alisher Navoiy nasrining ajoyib namunasi sifatida qaraladi. Muallif fikrlarining ba'zilarini she'r bilan, xususan ruboiy shaklida bayon qilishi uning qaysi masalaga qo'l urmasin, o'zini she'riyatdan hech uzoq turmaganini, doim she'riyat bilan nafas olganini namoyon etadi.

Xulosa

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, Alisher Navoiyning asarlarida insonning bolalik, o'smirlik, o'rta yoshlik va keksalik davrlari hamda bu davrlar davomida bosib o'tgan hayotiga bagishlangan bir umrlik hayotiy voqeliklar yozgan barcha asarlarida bir butun majmua sifatida yoritilgan bolib, Alisher Navoiy asarlarini o'qigan kishining ma'naviy dunyoqarashini kengayishi, hayotning chuqur anglab etishi, inson ruhiyatida mavjud bo'ladigan omillarni shakillanishida muhim omil bo'lib hizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Navoiy Alisher. Xazoyinul maoniy / Ilmiy-tanqidiy tekst asosida nashrga tayyorlovchi H.Sulaymonov. 4jildlik. 1 -4-jildlar. - Toshkent: Fan, 1959 - 1960.
2. Navoiy Alisher. Xazoyin ul-maoniy. G'aroyib us-sig'ar. MAT. 20 jildlik. - Toshkent: Fan, 1988. T.Z. - 616 b.
3. Navoiy Alisher. Xazoyin ul-maoniy. Navodir ush-shabob. MAT. 20 jildlik. - Toshkent: Fan, 1989. T.4. - 557 b.
4. Navoiy Alisher. Xazoyin ul-maoniy. Badoe' ul-vasat. MAT. 20 jildlik. - Toshkent: Fan, 1990. T.5. - 541 b. www.ziyouz.com kutubxonasi 230 Dilnavoz YUsupova
5. Navoiy Alisher. Xazoyin ul-maoniy. Favoyid ul-kibar. MAT. 20 jildlik. - Toshkent: Fan, 1990. T.6. - 568 b.
6. Navoiy Alisher. Lisonut-tayr. MAT. 20 jildlik. - Toshkent: Fan, 1996. T.12.- 326
7. Navoiy Alisher. Hayratul-abror (nasriy bayoni bilan) / Tahrir hay'ati A.Qayumov va boshq. - Toshkent: Adabiyot va san'at, 1989.-352 b.

8.Navoiy Alisher. Farhod va SHirin (nasriy bayoni bilan) / www.ziyouz.com
kutubxonasi O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi